

## RELATIVNO HRONOLOŠKI ODNOSI JUŽNOPANONSKOG I SLOVENAČKOG HALŠTATA

NIKOLA TASIĆ

*Balkanološki inštitut SANU, Beograd*

Na širokom geografskom prostoru, od Karpata do Alpa i od Slovačke do centralnog Balkana, kraj bronzanog i početak gvozdenog doba, praćen je značajnim etničkim pomeranjima koja su dovela do nestajanja mnogih bronzanodobnih kulturnih grupa. Ovom vremenu pripada i najranija upotreba gvozdja koja iz osnova menja privrednu strukturu i ekonomiku praistorijskog društva. Promene i etnička pomeranja, reklo bi se da su dovela do one konstelacije i rasporeda plemena na najvećem delu Panonske nizije i na Balkanu kako ih nalazimo u najranijim pomenima kod antičkih pisaca. Kao posledica ovih novih kretanja i promena, formiraju se na osnovama bronzanodobnih kultura, zavisno ili nezavisno od njih, novi regionalni centri, područja novih kultura, vezanih medju sobom ili opštom stilskom odlikom svoje materijalne kulture ili zajedničkim ekonomskim interesima. U ovakvoj konstelaciji, specifičnog razvoja na početku novog perioda, starijeg gvozdenog doba, izdvajaju se u severnim i severozapadnim oblastima naše zemlje tri kulturna područja, savremena medju sobom i slična po opštim karakteristikama materijalne kulture. To su: istočno-alpsko (halštatsko) područje koje obuhvata severozapadne oblasti naše zemlje (Sloveniju sa Istrom); oblast Medjurečja (»post Urnenfelder« grupe) sa severozapadnom Bačkom i Baranjom i najzad treća oblast, zapadno područje grupa Basarabi kompleksa koje obuhvata južne delove Vojvodine (Srem, južni Banat) i prelazi preko Save i Dunava u Srbiju. Teritorijalno razgraničenje ova tri kulturna područja biće jedan od aspekata ovog rada. Drugi aspekt odnosi se na pokušaj da se na osnovu pojave sličnih ili istih oblika u materijalnoj kulturi, posebno u predmetima od metala, uspostave precizno relativno hronološki odnosi izmedju grupa i pojedinih faza razvoja u ovim kulturnim oblastima, posebno izmedju Basarabi kompleksa i prialpskih halštatskih kultura. Područje sa poznom »Urnenfelder« kulturom, koja je sa severa prodrila u Medjurečje sve do severne Bosne (Donja Dolina) i razdvojilo istočnoalpsko i zapadno-karpatско područje, koristiće se kao zona transmisije kulturnih uticaja i ekonomskih dodira. Utvrđivanje tačnih relativnih pa i apsolutnih hronoloških dodira ovih dvaju područja, omogućiće stvaranje jednog šireg hronološkog sistema kultura starijeg gvozdenog doba u severnim oblastima naše zemlje.

Način na koji su se formirale istočnoalpske i južnopanonske kulture, znatno se razlikuje među sobom. Kulture starijeg gvozdenog doba u severozapadnim oblastima naše zemlje u dobroj meri se oslanjaju na autohtone kulturne grupe. U njima se takodje, što je isticano od strane istraživača ovog perioda u Sloveniji, osećaju nekada u manjoj nekada u većoj meri uticaji sa jedne strane iz područja klasične halštatske kulture a sa druge, čak jače izraženi, uticaji iz srednjebalkanskog, ilirskog područja.<sup>1</sup> Nasuprot tome, halštatske grupe u južnim delovima Panonske nizije, tačnije zapadne grupe Basarabi-kompleksa, u prvom redu bosutska grupa, nastale su kao posledica migracionih kretanja na kraju II i početku I milenija pre n. e. Pojava ovih grupa u celini ili u pojedinim manifestacijama svoga stila, nema genetske veze sa autohtonim kulturama, kako je to slučaj na pr. sa susednom valjsko-daljskom, koja je nastala kao direktna evolucija pozno bronzanodobne »Urnenfelder« kulture.

Pored autohtone i migracione komponente u formiranju istočnoalpskog i južnopanonskog halštata, značajnu ulogu imaju i dalje prisutni uticaji iz dva jaka metalurška centra, vodeća u proizvodnji gvozdениh orudja, oružja pa i nakita u Srednjoj Evropi.

U oblasti jugoslovenskog Podunavlja, posebno u Sremu i Banatu, dugo se smatralo da između horizonta tzv. ostava kompleksa A 2 i najranije pojave keltskog materijala, postoji hijatus koji je, u arheološkom pogledu, bilo teško objasniti. Danas, zahvaljujući najnovijim sistematskim i zaštitnim iskopavanjima, posebno na nekim višeslojnim nalazištima (Bosut, Gomolava), u situaciji smo da tvrdimo da to vreme od oko 6 vekova ispunjavaju kulture starijeg gvozdenog doba, jedna varijanta Basarabi kompleksa, za koju se kod nas odomaćilo ime bosutska grupa. O njenoj materijalnoj kulturi, genezi, teritorijalnoj rasprostranjenosti, načinu sahranjivanja i drugim karakteristikama opširnije je pisano na drugom mestu.<sup>2</sup> U ovom referatu interesuje nas jedan drugi aspekt problema: njena zapadna granica, odnos prema grupama »post Urnenfelder« kulture i mogućnost njenog relativnog hronološkog uskladjivanja prema halštatskim kulturama istočnoalpskog prostora.

U odredjivanju zapadne granice bosutske grupe Basarabi kompleksa, osnovni kriterijum biće prvenstveno keramika, a u manjoj meri ostali prateći materijal, posebno metalni nalazi. Ova poslednja kategorija materijalne kulturne grupe, ima više značaja pri odredjivanju pojedinih hronoloških horizonta, apsolutnog ili relativnog vremenskog determinisanja. Uzmimo na pr. načaraste fibule koje se u identičnim formama javljaju na nalazištima u Rumuniji (Balta Verde, Gogosu), Istočnoj Srbiji (ostava kod Negotina), Grčkoj (Vergina), na glasinačkim tumulima, u Donjoj Dolini, na Gomolavi i dalje u Sloveniji (Ljubljana).<sup>3</sup> Slična je situacija i sa dvopetljestim fibulama koje se

<sup>1</sup> S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 26 id.

<sup>2</sup> N. Tasić, The Bosut group of the Basarabi complex and the "Traco-Cimerian" finds in Yugoslav regions along the Danube and central Balkans, *Balkanica* 2 (1971) 27 i d. Isti, Bosutska grupa — nova kultura starijeg gvozdenog do-

ba na području Vojvodine i uže Srbije, *Materijali* 7 (Slavonski Brod 1970) 61 i d.

<sup>3</sup> D. Berciu, E. Comşa, Sapaturile arheologice dela Balta Verde şi Gogoşu, *Materiale si cercetari arh.* 2 (1956) 96 i d. D. Srejević, Tri praiistorijske ostave iz Istočne Srbije, *Starinar* 9 (1960) 47 i d. Z. Marić, Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovni-

javljaju kroz jedan odredjeni vremenski, ali ne i isključivi kulturni horizont, iako se one nekad nazivaju ilirskim, glasinačkim ili balkanskim.<sup>4</sup> Keramika sa druge strane kao lokalni proizvod i roba kraćeg veka trajanja sadrži više odlike jednog užeg zanatskog centra, jedne zatvorene regije pa bi se čak moglo reći da je ona specifična tipološka karakteristika isključivo jedne kulturne grupe. Stoga se ona ovde uzima kao jedan od pouzdanijih kriterijuma u teritorijalnom i kulturnom razgraničenju zapadnih varijanata Basarabi kompleksa, kao proizvoda istočnih uticaja sa jedne i kulturnih grupa »posturnenfelder« perioda i prialpskih kultura (slovenački halštat), sa druge strane.

Keramika sa »S« ornamentikom ili tekućom »S« spiralom je jedna od osnovnih odlika kulture starijeg gvozdenog doba na području Srema, Banata i u Srbiji južno od Save i Dunava. Na zapadu nalazišta sa ovom keramikom idu do linije Vukovar—Osijek, mada se pojedinačni nalazi sreću i dalje prema zapadu.<sup>5</sup> V. Dumitrescu označava kao najzapadnije nalaze ove keramike posude iz Zapadne Srbije, Bosne (Zecovi kod Prijedora) pa čak i nalaze iz nekropole Frögg u Austriji.<sup>6</sup> Sa izuzetkom nalaza iz Zapadne Srbije ostali materijal treba smatrati kao izolovanu pojavu. Ornamentika ovoga stila nastala je vjerovatno pod uticajem kultura Basarabi kompleksa a ne kao proizvod direktne kulturne migracije. U čistom svom stilskom obeležju za najzapadnije nalaze Basarabi kulture mogu se smatrati nalazi u Sremu. Istočna Slavonija pa i južni delovi Baranje čine prelaznu oblast te je sasvim logično mešanje materijala valjsko - daljske grupe i keramike sa »S« ornamentikom. Ovde se u prvom redu misli na pomenute nalaze sa nekropole kod Vukovara i Dalja a u izvesnoj meri i na materijal iz ostava tipa Šaregrad i Adaševci. Keramičke posude, koje sa nalazišta kod Vukovara publikuje V. Dumitrescu, radjene su u maniru Basarabi stila i mogu se smatrati sigurnim proizvodom ove kulture.

Sa druge strane u severnoj Bačkoj nalaze se nekropole pozne faze »Urnenfelder« kulture. U Doroslovu, u neposrednoj blizini područja sa bosutskom grupom, otkrivena je i sistematski istraživana veća nekropola sa spaljenim pokojnicima i urnama, koja kulturno pripada poznoj valjsko - daljskoj grupi. Nažalost materijal sa ovih iskopavanja, izuzev prvih zaštitnih radova (O. Brukner) nije publikovan, pa je sada vrlo teško bez precizne dokumentacije rekonstruisati grobne celine.<sup>7</sup> Medjutim, materijal u celini je vrlo značajan jer se u urnama, kao prilozi nalaze pojedinačni predmeti sigurno trakokimerijskog porekla. Pored toga i u keramici se zapažaju strani uticaji na poznu fazu »Urnenfelder« kulture. Jedna urna na pr. po obliku slična je nekim nalazima

štva Sjeverne Bosne, *Glasnik Zem. muz.* 19 (1964) T. 4: 5; 9: 6—7. I. Puš, *Zarnogrobišna nekropola na dvorištu SAZU v Ljubljani* (1971) T. 45 (grob 230).

<sup>4</sup> S. Gabrovec, *Problem severozapadnega područja Iliriv, Simpozium o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u preistorijsko doba* (Sarajevo 1964) 25 i d. Isti, *Dvozankaste ločne fibule, Godišnjak* 8 (Centar za balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo 1970) 5 ff.

<sup>5</sup> N. Tasić, *Balkanica* 2 (1971) 30 i d. (karta i popis nalazišta str. 56—57).

<sup>6</sup> V. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi, Dacia* NS 12 (1969) 235 i d., sl. 37.

<sup>7</sup> Prva zaštitna iskopavanja vršila je O. Brukner i objavila preliminaran izveštaj o tome (up. Halštatska nekropola kod Doroslova, *Gradja spomenika kulture Vojvodine* 3 [1959] 5 i. d.). Posle ovih radova I. i P. Nadj izvršili su sistematsko iskopavanje čiji rezultati još nisu objavljeni.

iz predskitskog i skitskog perioda u Rumuniji, odnosno nekim urnama iz Ferigile ili Balta Verde.<sup>8</sup> Ovo je svakako značajno i za određivanje relativno i apsolutnih hronoloških termina ne samo za nekropolu već i za kraj »Urnenfelder« kulture sa jedne i trajanje njenog južnog suseda, bosutske grupe, sa druge strane.

U hronološkom pogledu nalazišta bosutske grupe u našoj zemlji padaju u vreme najranije pojave i upotrebe gvozdja, odnosno na sam početak starijeg gvozdenog doba. U odnosu na postojeće periodizacije ovog perioda u srednjoj Evropi to bi odgovaralo vremenu prelaza Ha B 3 i Ha C. Sa pojavom bosutske grupe koincidiraju pojedinačni trakokimerijski nalazi — pretežno konjaničkih rekvizita — o čemu je bilo govora na drugom mestu.<sup>9</sup> Čak, reklo bi se, da su ove dve pojave na neki način međusobno povezane i verovatno uslovljene. Pojava bosutske grupe i trakokimerijskih nalaza u našem Podunavlju može da se poveže sa širim etničkim pomeranjima i pritiscima koje na kulture u Karpatskom bazenu vrše nove populacije sa istoka.<sup>10</sup> Refleksi ovih kretanja, manifestovani u pomeranju sa istoka prema zapadu Babadag grupe u Dobrudži, Basarabi u Olteniji, naše bosutske grupe do Slavonije, zatim pomeranja kultura »Urnenfelder« kompleksa kao i široj pojavi trakokimerskih predmeta, što se sve reflektuje i na specifičan razvoj ranih halštatskih grupa u prialpskom prostoru. U ovakvoj konstelaciji kulturnog razvoja svakako su značajni nalazi trakokimerskog materijala na području bosutske grupe u Sremu kao što su ostava iz Adaševaca, pojedinačni nalazi kod Banovaca, na periferiji Zemuna, zatim na krajnjem zapadu Srema kod Iloka, ostava iz Šarengrada; u Baranji kod Dalja i Batine, u bosanskoj Posavini kod Donje Doline.<sup>11</sup> Van ovog područja značajni su slični nalazi u Madjarskoj i Austriji (Stillfried) koji pripadaju istom vremenskom horizontu.<sup>12</sup> Svi ovi trakokimerski nalazi, prema svojim strogo određenim stilskim karakteristikama i oblicima, bez obzira na dilemu o kulturnoj i etničkoj pripadnosti, pripadaju jednom hronološki ograničenom vremenskom periodu. Za većinu nalazišta i kultura na području od Karpata do Alpa njihova pojava uzima se kao *terminus post quem* za početak starijeg gvozdenog doba.

Horizont sa trakokimerskim nalazima (najčešće konjanički rekviziti, delovi pojasne garniture, krstasta dugmeta i dr.) u Karpatskom bazenu označavaju u izvesnom smislu cezuru u vertikalnoj stratigrafiji praistorijskih kultura metalnog doba. Oni razdvajaju bronzano od gvozdenog doba i sem na području pozne »Urnenfelder« kulture, oni prekidaju kontinuirani kulturni razvoj. Na području Vojvodine, na njenom najvećem delu (Srem, južna Bačka, Banat), razvijaju se pre pojave trakokimeriskog horizonta finalne kulture bronzanog doba (mladja Belegiš grupa) koje odgovaraju vremenu starije faze

<sup>8</sup> A. Vulpe, *Nekropola hallstatianna de la Ferigile* (București 1967) pass.

<sup>9</sup> N. Tatić, *Balkanica* 2 (1971) 44 i d.

<sup>10</sup> Gy. Gazdapusztay, Beziehungen zwischen den präskythischen Kulturen des Karpatenbeckens und Nordkaukas, *Acta arch. antiqua* 5 (1963) 5 i d.

<sup>11</sup> Z. Vinski, »Trako-kimerski« nalaz Adaševci u Srijemu, *Rad Vojvodj. muz.* 4 (1955) 27 i d. Z. Vinski, K. Vin-

ski-Gasparini, O utjecajima istočno alpske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962) 271 i. d. J. Todorović, *Katalog praistorijskih metalnih predmeta* (Beograd 1971) T. 44: 1; 46—48, 7. Marić, op. cit., T. 14: 27; 15: 20.

<sup>12</sup> R. Pittioni, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes* (1954) 484, sl. 348.

»Urnfelder« kulture u središnim i zapadnim oblastima Karpatskog bazena. To je u isto vreme poznati horizont bronzanih ostava »kompleksa Ha A 2«, kojima je područje mladje Belegiške grupe izrazito bogato.<sup>13</sup> Njihova uzajamna hronološka i kulturna povezanost dokazana je na nalazištu Ekonomija Sava kod Jakova u Sremu, gde je u okviru naselja sa zemunicama Belegić grupe otkrivena i jedna ostava tipična za pozno bronzano doba.<sup>14</sup>

Na zapadu su takodje vrlo jasno dokazani slični kulturni hronološki odnosi. U Sloveniji na pr. ovom vremenu odgovara horizont nekropola tipa Dobova - Ruše. Njihova veza i zavisnost od »Urnfelder« kulture isticana je i dokazana i na samom materijalu od slovenačkih arheologa (F. Starè, S. Gabrovec, I. Puš).<sup>15</sup> U isto vreme, činjenica je da se i na ovom prostoru javljaju doduše nešto redje, trakokimeriski nalazi koji pripadaju kraju ovih kultura i početku novog perioda koji se označava generalno kao »halštatsko obdobje Slovenije« ili posebno kao horizont Podzemelj 1.<sup>16</sup> Medjutim, taj prelaz između pozno bronzanodobnih i ranih gvozdodobnih kultura nije bio identičan sa događajima na istoku ni u kulturno-istorijskom ni u hronološkom pogledu. S. Gabrovec je to već istakao ukazujući na grobove završne faze mariborsko-ruške grupe i groba sa antenskim mačem iz Podzemlja.<sup>17</sup> Izdavanje horizonta Ha B 3 — Ha C 1 kao prelazne faze (nekropola SAZU u Ljubljani) ma koliko to bilo regionalno ima svoje opravdanje. Ovi zaključci preneti na situaciju na području valjsko - daljsko grupe takodje imaju svoju logičnu osnovu već samom činjenicom što nekropole ovoga tipa na području Baranje, istočne Slavonije, zapadne Bačke (kako po ritualu sahranjivanja, tako i po stilskim karakteristikama materijalne kulture), predstavljaju kontinuirani razvoj u okviru »Urnfelder« kulture, ali i u regionalnim specifičnim uslovima. Nalazi trakokimeriskih predmeta na nekropolama u Dalju, Batini, Doroslovu, kao i pojava gvozdjenih predmeta ukazuju na prisustvo stranih uticaja i označavaju početak emancipacije već konzervativne kulture koji je počeo na kraju bronzanog i na početku starijeg gvozdenog doba. Konzervativnost se ogleda u kanoniziranom načinu sahranjivanja (spaljivanje, urne), a emancipacija u osveženju kulture i prihvatanju nove tekovine metalnog doba koja se manifestuje u upotrebi gvozdja. U relativno hronološkom pogledu ovaj prelaz je pripadao pre Ha C 1, nego prethodnom periodu (Ha B).

Kulturno-istorijski razvoj na području Srema, južne Bačke i Banata bio je nešto drugačiji u odnosu na savremene pojave u centralnim i zapadnim oblastima Panonske nizije. Razlika između kultura poznog bronzanog doba i onih koje ih u vertikalnoj stratigrafiji smenjuju je toliko velika da isključuje svaku mogućnost predpostavljanja kulturnog kontinuiteta između njih. Trakokimerijski nalazi, koji potpuno odsustvuju u starijim kulturama, označavaju uz čitav niz drugih karakteristika materijalne kulture, vrlo jasan horizont koji razdvaja starije od mlađih kultura. U starijim grupama sahranji-

<sup>13</sup> Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, Prolegomena k statistici i hronologiji praistorijskih ostava u Hrvatskoj i vojvodjanskom području Srijema, *Opuscula arch.* 1 (Zagreb 1956) pass.

<sup>14</sup> N. Tasić, Naselja kulture polja sa urnama u istočnom delu Srema, *Rad Vojvodj. muz.* 21 (1968) 127 i d.

<sup>15</sup> S. Gabrovec, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 26 i d. F. Starè, *Arh. vestnik* 2 (1951) 61 i d. I. Puš, op. cit.

<sup>16</sup> S. Gabrovec, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 32 i sl. 2.

<sup>17</sup> Ibidem, T. 1; 1: 1 a.

vanje se vrši na način koji je uobičajen u kulturama srednjeg i poznog bronzanog doba, a koji se manifestuje u spaljivanju pokojnika i stavljanju pepela u urne. Nasuprot tome u starijem gvozdenom dobu preovladjuje skeletno sahranjivanje u ravnim pojedinačnim grobovima ili tumulima. Najzad, tu je i materijalna kultura koja je do te mere različita u odnosu na autohtone kulture sa kraja bronzanog doba (mladja Belegiška ili starija »Urnenfeld« kultura) što isključuje svaku mogućnost o mirnoj evoluciji odnosno prerastanja jednog stila u drugi. Zbog svega ovoga, ističe se specifičnost kultura starijeg gvozdenog doba u južnim oblastima panonskog Podunavlja, kao grupe invazionog karaktera. Njihova pojava i stabilizacija u našim krajevima mogla bi najranije da se stavi u vreme Ha C 1 odnosno u horizont nekropola Valj-Dalj, Vukovar, zatim Donja Dolina I c, a u Sloveniji to bi bilo prelazno vreme između Podzemelj 2 i Stična 1 — vremena, kada se takodje i na ovom području osećaju trakokimeriski uticaji.

Ako smo uspeali, zahvaljujući pojavi nove kulturne grupe, zapadne varijante Basarabi kompleksa (bosutske), da odredimo gornju hronološku granicu starijeg gvozdenog doba (u apsolutnim ciframa oko 800 godine pre n. ere), donja granica ovog perioda je u najmanju ruku neizvesna. Tačnije, šta se događa u južno panonskim oblastima između »trakokimeriskog prodora«, bosutske grupe i dolaska Kelta, može samo u okvirnim crtama da se odredi. Pojedinačni, naročito metalni nalazi pokazuju da se svakako na ovom području mora računati sa mladjim periodom starijeg gvozdenog doba što bi odgovaralo Ha D Reineckeove periodizacije. To su poznati metalni nalazi koji se pominju u literaturi (Z. i K. Vinski), kao što su nalazi iz Bogdanovaca, fibule Čertoza tipa iz Sremske Mitrovice, ostava iz Čuruga, astragaloidni pojasevi i sl. koji se datuju u vreme oko 500 godine.<sup>18</sup> Međutim, ovi nalazi su van kulturnog sloja i njihova pripadnost određenoj kulturnoj grupi u našem Podunavlju nije određena. Izvesne mogućnosti u povezivanju slučajnih, pojedinačnih i grupnih nalaza metalnih predmeta sa naseljima, pružaju najnovija istraživanja na Gomolavi kod Hrtkovaca.<sup>19</sup> Pouzdana stratigrafija ovoga nalazišta i tipološke karakteristike materijala iz predlatenskog sloja ovog nalazišta mogu u izvesnom smislu da daju potpuniju sliku o razvoju kulture ovog dosada nedovoljno jasnog horizonta između kraja devetog i početka trećeg veka pre nove ere, odnosno, od horizonta sa trakokimeriskim nalazima do uključivanja dobrog dela jugoslovenskog Podunavlja u »državu« Skordiska.

U toku sistematskih iskopavanja na Gomolavi otkriven je jedan, ne naročito moćan kulturni i stambeni horizont, koji je označen kao sloj 5 stratigrafije ovoga nalazišta. Njegovu materijalnu kulturu čini keramika Bosutske grupe ukrašavana sa »S« ornamentom, girlandama, facetirane i turban zdele, a od metala zastupljene su naočaraste fibule sa osmicom u sredini, krstasta trakokimeriska dugmad, dvopetljaste fibule, zvonasti privesci i drugi oblici koji se sreću u ostavama tipa Adaševci - Šaregrad. Dalja istraživanja, naročito onda kada je zahvaćena veća površina, pokazala su da ovaj predlatenski horizont nije u potpunosti jedinstven već da se u okviru sloja V izdvajaju

<sup>18</sup> Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Arh. rad i raspr. JAZU* 2 (1962) 271 i d. zanodobni i sloj starijeg gvozdenog doba na Gomolavi, *Rad Vojvodj. muz.* 4

<sup>19</sup> N. Tasić, Poznoeneolitski, bron- (1965).

dva nivoa: V a kao stariji i V b kao mlađji. U starijem sloju dominira keramika sa »S« ornamentom, pomenuti oblici zdela ukrašeni girland motivom, dok u mlađjem keramika sa karakterističnim »S« motivom potpuno izčezava, a javlja se keramika koju karakterišu pehari sa jednom i dve drške ukrašavani vertikalnim ili kosim kanelurama. Ovi oblici su česti i u predlatenskom sloju Gradine u Starom Slankamenu, zatim na Gradini kod Bosuta a u Donjoj Dolini su odlika horizonta II b<sup>20</sup> (po Z. Mariću odgovara vremenu između 600 i 500 godine pre nove ere). Ovom mlađjem horizontu starijeg gvozdenog doba na Gomolavi pripada i jedna nova keramička vrsta, nepoznata predhodnim kulturama, koja je često u južnim delovima Panonske nizije determinisana kao »protodačka keramika«. To su dosta grube posude, ponajčešće lonci ukrašavani plastičnom trakom. Tipološki oni su slični nalazima sa nekropole Ferigile u Rumuniji, koja se prema A. Vulpeu datuje u vreme oko 500 godine pre nove ere.<sup>21</sup>

Sloju V na Gomolavi pripada i poznata grupna grobnica, koja se na osnovu metalnog inventara u njoj datuje u vreme posle 800 godine. Po načinu sahranjivanja i priložima, za sada su vrlo retke analogije koje bi omogućavale precizno kulturno, hronološko i posebno etničko opredeljenje ove grobnice. Izvesne sličnosti nalaze se u predskitskim i skitskim kulturama, a u manjoj meri i u nekropolama tipa Ferigile - Birşesti.<sup>22</sup>

Iz predhodne analize uspeali smo na Gomolavi da izdvojimo dva hronološka i stilaska horizonta od kojih bi stariji pripadao vremenu »trakokimeriskog udara«, odnosno odgovarao bi početku gvozdenog doba ovih oblasti (Ha C). U kulturnoj determinaciji, to bi bio stariji horizont bosutske grupe stilski jače vezan za matično područje Basarabi kompleksa. U odnosu na rumunska nalazišta on bi odgovarao nekropolama tipa Balta Verde, Gogoşu I; prema južnim i zapadnim kulturama sinhronistični odnosi mogu da se postave u odnosu na kraj faze I u Donjoj Dolini, zatim prema nekropolama tipa Valj-Dalj, Vukovar, a prema periodizaciji halštata Slovenije to je horizont Podzemelj 1 i 2, odnosno vreme trakokimeriskih uticaja i u ovim oblastima. Mlađji horizont sloja starijeg gvozdenog doba na Gomolavi pripada vremenu kada se u Rumuniji javljaju nekropole tipa Ferigile (1 i 2); u Donjoj Dolini to je horizont II a-c, a u Sloveniji vreme Stična - Novo mesto 1 i 2, a delimično i Magdalenska Gora. U ovom periodu na području Vojvodine i u srpskom Podunavlju pojavljuju se, doduše, dosta retko i prvi skitski nalazi.

U prvom mileniju pre n. e. na području od Alpa do Karpata registruju se tri migraciona talasa od kojih dva pripadaju starijem gvozdenom dobu a sa trećim počinje mlađe gvozdeno doba. Za nas su interesantna prva dva talasa, koja iako kratkotrajna po svom delovanju pružaju mogućnost stvaranja relativno pouzdanih hronoloških relacija čak i između kultura koje u svom internom razvoju i genezi nemaju puno zajedničkog elemenata. To su napred pominjani »trakokimeriski horizont« i horizont skitskih uticaja. Prvi se javlja na početku gvozdenog doba i znači gornju hronološku granicu u periodizaciji starijeg gvozdenog doba; drugi, u nalazima siromašniji od prvog,

<sup>20</sup> N. Tasić, *Materijali 7* (Slavonski Brod 1970) 63 T. 3 i 4 (Gradina na Bo-

sutu) i T. 8 (Gradina u Starom Slankamenu). Z. Marić, op. cit., T. 8; 12: 6.

<sup>21</sup> A. Vulpe, op. cit., 49, T. 12.

čini cezuru između starije i mlađe faze starijeg gvozdenog doba. Na ovom mestu se ne ulazi u opravdanost termina »trakokimeriski« i »skitski« već se više ukazuje na strano poreklo izvesnih, naročito u metalu evidentnih nalaza bronzanih i gvozdenih predmeta, koji su na područje našeg Podunavlja i šire u većem delu Panonske nizije došli sa istoka. Oni su takodje jedan od elemenata za napred pomenutu podelu starijeg gvozdenog doba, koja bi na ovom mestu mogla da se rezimira na sledeći način: a) horizont trakokimeriskih uticaja odgovara pojavi i stabilizaciji rane faze bosutske grupe u našem Podunavlju a u odnosu na stratigrafsku podelu kulturnog sloja na Gomolavi to bi bio horizont V a; b) horizont skitskih uticaja kome odgovora prerastanje bosutske grupe u svoju mlađu fazu, kada se gube karakteristične odlike Basarabi stila a na Gomolavi ga ilustruje materijal iz horizonta V b. U apsolutnim datumima horizont trakokimeriskih uticaja obeležen je vremenom između 800 i 600 godine pre n. e. a horizont skitskih uticaja između 600 i 400/350 godine kada se najpre u središnjim delovima Panonske nizije a zatim i u južnim javljaju prvo samo keltski uticaji a zatim i njihova ekspanzija.

Tabela sinhronističkih odnosa između pojava u Rumuniji (Oltenija), Srema, Donje Doline, Slavonije i Baranje i Slovenije pokazuje sledeće karakteristike:

Aps. hrc.n. Abs. Chron.	Reinecke	Romunija	Srem	Donja Dolina	Slavonija — Baranja	Slovenija	Uticaji Influences
800		Balta Verde — Gogošu I	Gomolava V a Adaševci	I C	Valj - Dalj Šaregrad	1 Podzemelj 2	Trakokimeriski uticaji Thraco-Cimmerian influences
600		Ferigile — Birsesti	Gomolava V b	a II b c	Tumuli Martijanec	Stična — Novo mesto	Horizont skitskih uticaja Horizon of Scythian influences
400							



*The Relative Chronologies of the Southern Pannonian and Slovene Hallstatt Cultures*

The beginning of the Early Iron Age saw three new cultural centres developing in the region of north and north-west Yugoslavia: the south-east Alpine Hallstatt circle (Slovenia and Istria), the »post Urnenfelder« group of Medjuresčje, north-west Bačka and Baranja and finally the Bosut group of the Basarabi complex in southern Vojvodina (Srem, southern Banat) and northern Serbia.

This article deals with the territorial demarcation of these groups and tries to establish their relative chronologies.

Differences already existed between the groups at the time of their formation. The south-east Alpine group, in which elements of the urn-field culture can still be traced, was influenced on one side from the west and on the other from the middle Balkans, the Illyrian region.<sup>1</sup> The Bosut group of the Basarabi complex was the consequence of migrational movements at the beginning of the 1<sup>st</sup> millennium and has no genetic links with the autochthonic cultures, unlike the neighbouring Valj-Dalj »post Urnenfelder« group, which arose with the evolution of the urn-field culture.

The fixing of the limits of the Bosut group of the Basarabi complex,<sup>2</sup> which partly fills the supposed hiatus between horizon Ha A 2 and the earliest La Tène horizon during the Early Iron Age, is based towards the west on the pottery, which represents the specific typological characteristic of this complex. Pottery with an »S« decoration and fluid »S« spiral as the essential characteristic of this region (Srem, Banat, northern Serbia) extends westwards as far as the line between Vukovar and Osijek.<sup>5</sup> Eastern Slavonia, together with parts of southern Baranja, represents a transitional region with a mixture of Valj-Dalj and Bosut elements, while the remaining finds west of this point must be seen as an isolated phenomenon under the influence of the Basarabi complex and not as a consequence of direct migration.<sup>6</sup>

Finds from the Thracian-Cimmerian horizon<sup>9</sup> coincide with the appearance of the Bosut group, and it is probable that the two were interdependent, as is reflected by the ethnical shifts and pressures on Carpathia from the east.<sup>10</sup> During this time there were also changes in form of burial, with cremation burial being replaced by inhumation. The caesura caused by the Thracian-Cimmerian horizon in southern Vojvodina and northern Serbia is not as marked in the Valj-Dalj region within the »post Urnenfelder« group, although objects of Thracian-Cimmerian provenance do appear (Doroslovo,<sup>7</sup> Dalj and Batina<sup>11</sup>) as do foreign influences on the pottery,<sup>8</sup> but these new elements represent the emancipation and freshening of an already conservative culture, in the period Ha C 1.

There is a similar cultural situation in Slovenia, where on one side the last phase of the Ruše-Maribor group<sup>17</sup> still flourishes, while on the other Thracian-Cimmerian influences herald the start of a new age — the Hallstatt period of Slovenia — characterised by horizon Podzemelj 1.<sup>16</sup> True Thracian-Cimmerian finds appear in Slovenia only after horizon Podzemelj 1.

If the upper limit of the Early Iron Age can be fixed with the beginning of the Bosut group and finds from the Thracian-Cimmerian horizon — which belongs to the period Ha B 3 - C according to Central European periodisation, i. e. after 800 B. C. — then the determination of the lower limits of this period is quite difficult

and not clear. Individual metal finds (Bogdanovci, Sremska Mitrovica, Čurug)<sup>18</sup> provide evidence of a later phase of the Early Iron Age in this region (which would correspond to Reinecke's Ha D). However these finds do not clearly belong to any particular cultural group.

Further enlightenment on this period is, however, gained from the researches on Gomolava near Hrtkovci.<sup>19</sup> The strong cultural settlement stratum V of this site is divided into two horizons: V a is the older and belongs to the Bosut group; V b is the younger and is characterised by the so-called »proto-Dacian« pottery. The first, very rare Scythian finds from this later period appear in Vojvodina and around the Danube in Serbia. The time of this horizon is estimated as falling between 600 and 400/350 B. C., when the first Celtic influences appeared in the Pannonian plain, and soon began to expand.